

UYG'ONISH DAVRI INGLIZ DRAMATURGIYASIDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIY TALQINI (K. MARLONING "TAMBURLAINE THE GREAT" ASARI MISOLIDA)

I.M.Pardayeva¹, B.X.Qodirova², O.Samarqand,

1. Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, PHD

2. Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

Mas'ul muallif: Pardayeva Iroda
Mamayunosovna, Samarqand
davlat chet tillar instituti dotsenti,
PHD.

Received: 04 Oktabr 2026

Accepted: 09 Oktabr 2026

Published: 14 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Pardayeva, I. M.
UYG'ONISH DAVRI INGLIZ
DRAMATURGIYASIDA AMIR
TEMUR OBRAZINING BADIY
TALQINI (K. MARLONING
"TAMBURLAINE THE GREAT"
ASARI MISOLIDA) / I. M.
Pardayeva, B. X. Qodirova, O.
Samarqand, // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 10, № 1. — B.
437–441.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Uyg'onish davri ingliz dramaturgiyasining yirik vakili Kristofer Marloning "Tamburlaine the Great" ("Buyuk Temurlang") tragediyasida Amir Temur obrazining badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning yaratilish tarixi va manbalari, bosh qahramon xarakterining shakllanishi, uning Renessans gumanizmi g'oyalari bilan bog'liqligi hamda tarixiy haqiqat va badiiy to'qima nisbati masalalari yoritiladi. Marlo qahramoni tarixiy Sohibqironning aynan nusxasi emas, balki Yevropa manbalaridagi afsonaviy tasavvurlar asosida yaratilgan, inson irodasi qudrati va cheksiz intilishni ifodalovchi badiiy timsol ekani asoslanadi. Asardagi tarixiy noaniqliklar Sharq manbalari bilan qiyoslab ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy adabiyotshunoslik hamda G'arb adabiyotida Amir Temur siymosini o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Kristofer Marlo, Uyg'onish davri, ingliz dramaturgiyasi, tragediya, badiiy talqin, tarixiy haqiqat, badiiy to'qima, titanik qahramon, oq she'r.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА АМИРА ТЕМУРА В АНГЛИЙСКОЙ ДРАМАТУРГИИ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ К. МАРЛО «ТАМЕРЛАН ВЕЛИКИЙ»)

Аннотация. В статье анализируется художественная интерпретация образа Амира Темура в трагедии Кристофера Марло «Тамерлан Великий» (Tamburlaine the Great), одном из первых значительных произведений английской драматургии эпохи Возрождения. Рассматриваются история создания пьесы и источники, послужившие основой для её написания, особенности развития характера главного героя, его связь с идеями ренессансного гуманизма, а также соотношение исторической правды и художественного вымысла. Обосновывается положение о том, что герой Марло не является точным воспроизведением исторической личности Сахибкирана, а представляет собой художественный символ силы человеческой воли и безграничного стремления к величию, созданный на основе легендарных представлений, распространённых в европейских источниках. Исторические неточности пьесы выявляются посредством сопоставления её содержания с восточными историческими источниками. Полученные результаты вносят вклад в развитие сравнительного литературоведения и изучение образа Амира Темура в западной литературе.

Ключевые слова: Амир Темур, Кристофер Марло, эпоха Возрождения, английская драматургия, трагедия, художественная интерпретация, историческая правда, художественный вымысел, титанический герой, белый стих.

THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN ENGLISH RENAISSANCE DRAMA (A CASE STUDY OF CHRISTOPHER MARLOWE'S TAMBURLAINE THE GREAT)

Abstract. The article analyses the artistic interpretation of the image of Amir Temur in Christopher Marlowe's tragedy "Tamburlaine the Great", one of the first major works of English Renaissance drama. The study examines the history and sources of the play, the development of the protagonist's character, its connection with the ideas of Renaissance humanism, and the relationship between historical truth and artistic fiction. It is argued that Marlowe's hero is not an exact copy of the historical Sahibqiran but an artistic symbol of the power of human will and boundless aspiration, created on the basis of legendary notions found in European sources. The historical inaccuracies of the play are shown in comparison with Eastern sources. The findings contribute to comparative literary studies and to research on the image of Amir Temur in Western literature.

Keywords: Amir Temur, Christopher Marlowe, Renaissance, English drama, tragedy, artistic interpretation, historical truth, fiction, titanic hero, blank verse.

Kirish. Amir Temur (1336–1405) siymosi jahon tarixida ham, jahon adabiyotida ham alohida o'rin tutadi. Sohibqiron vafotidan ko'p o'tmay uning nomi Yevropada afsonaga aylandi: u haqda tarixiy risolalar va sayohatnomalar, keyinchalik esa dramalar, operalar va

poemalar yaratildi. Bu qiziqishning muhim sababi 1402-yilgi Anqara jangi edi: Amir Temurning Usmonli sultoni Boyazid Yildirim ustidan qozongan g'alabasi Konstantinopolning zabt etilishini yarim asrga kechiktirdi va Yevropa jamoatchiligi nazarida uni qit'ani katta xavfdan saqlab qolgan hukmdor darajasiga ko'tardi[10].

Ana shu adabiy an'ananing eng ilk va eng yorqin namunalaridan biri ingliz dramaturgi Kristofer Marlo (1564–1593) qalamiga mansub ikki qismli "Tamburlaine the Great" tragediyasidir. Asar taxminan 1587–1588-yillarda yozilgan, 1590-yilda Londonda muallif nomi ko'rsatilmagan holda nashr etilgan. Tragediya ingliz sahnasida oq she'rni (qofiyasiz besh stopali yambni) qaror toptirgan, Shekspirgacha bo'lgan dramaturgiyaning burilish nuqtasi sifatida e'tirof etiladi [1].

Marlo asari G'arb adabiyotshunosligida keng o'rganilgan bo'lsa-da, undagi Temur obrazini Sharq tarixiy manbalari bilan qiyoslab, tarixiy haqiqat va badiiy to'qima nisbatini aniqlash o'zbek adabiyotshunosligi uchun hamon dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi – tragediyada Amir Temur obrazining badiiy talqin tamoyillarini ochib berish, bu talqinning Uyg'onish davri dunyoqarashi bilan aloqasini ko'rsatish hamda tarixiy asosdan chekinish sabablarini izohlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik usullar va matn tahlilidan foydalanildi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Marlo ijodi xorij adabiyotshunosligida har tomonlama tahlil qilingan. H. Levin Marlo qahramonlarini "haddan oshuvchilar" sifatida talqin etgan [8], R. Battenxauz tragediyani Renessans axloq falsafasi kontekstida o'rgangan [3]; S. Grinblatt "o'zini yaratish" (self-fashioning) tushunchasi orqali qahramonning sahnada o'z qiyofasini qanday shakllantirishini ko'rsatgan [5]. E. Bartels va J. Berton asarni Yelizaveta davri Angliyasining Sharq bilan munosabatlari, "o'zga" obrazini yaratish jarayoni nuqtayi nazaridan o'qiydi [2; 4]. Matn tahlilida J. Kanningem tahriridagi nashr asos qilib olindi [9].

ASOSIY QISM. Kristofer Marlo ingliz adabiyoti tarixiga "universitet aqllilari" (University Wits) deb atalgan dramaturglar guruhining eng iste'dodli vakili sifatida kirgan. Kenterberida poyabzaldo'z oilasida tug'ilgan, Kembrij universitetining Korpus Kristi kollejida tahsil olgan adib qisqa umri davomida ingliz tragediyasining yo'nalishini o'zgartirib yubordi. "Tamburlaine the Great" uning London sahnasida qo'yilgan ilk yirik asari bo'lib, uni Lord-admiral truppassi ijro etgan, bosh rolni esa davrning mashhur aktyori Edvard Alleyn o'ynagan. Birinchi qism shu qadar katta shuhrat qozondiki, dramaturg ko'p o'tmay uning davomini yozdi – bu haqda ikkinchi qism prologining o'zida aytiladi. A. Anikst ta'kidlaganidek, aynan shu asar bilan ingliz sahnasiga ulkan ehtirosalar egasi bo'lgan titanik qahramon va unga mos ko'tarinki she'riy nutq kirib keldi[1].

Tragediya yaratilgan davr Angliya tarixidagi burilish pallasiga to'g'ri keldi. 1580-yillarda mamlakat Ispaniya bilan keskin raqobat sharoitida kuchayib borar, 1588-yilda ingliz floti Ispaniyaning "Yengilmas Armada"sini mag'lub etgach, milliy g'urur va dunyoga ochilish ruhi keng yoyilgan edi. Sahnada o'z irodasi bilan saltanatlarini larzaga solgan hukmdor obrazi shunday jamoatchilik kayfiyatiga hamohang edi. Marlo 1587-yilda Kembrijdan magistr darajasini olgan, ko'p o'tmay Londonda dramaturg sifatida shuhrat qozongan, biroq 1593-yilda Detfordda fojiali halok bo'lgan; shu sababli "Tamburlaine the Great" uning ijodiy kamolotini belgilovchi asar bo'lib qoldi.

Asarning manbalari va Yevropada Amir Temur haqidagi tasavvurlar. Marlo Sharq manbalaridan bexabar edi: Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si ham, Ibn Arabshohning "Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur" asari ham XVI asrda hali Yevropa tillariga tarjima qilinmagan edi. Kastiliya elchisi Rui Gonzales de Klavixoning Samarqand safari kundaligi 1582-yilda Sevilyada nashr etilgan bo'lsa-da, dramaturg undan foydalanганиni tasdiqlovchi dalil yo'q[7]. V. Tomas va U. Taydemen tadqiqotiga ko'ra, tragediyaning asosiy manbalari quyidagilardir[12]:

ispan muallifi Pedro Mexianing "Silva de varia lección" (1540) asari va uning T. Forteskyu qilgan inglizcha tarjimasi – "The Foreste" (1571);

italyan gumanisti Pyetro Perondinoning lotin tilidagi "Magni Tamerlanis Scytharum Imperatoris Vita" ("Skiflar imperatori Buyuk Temurlang hayoti", 1553) risolasi;

Jorj Uetstonning "The English Myrror" (1586) kitobi.

Mazkur asarlarda Temur past tabaqadan chiqib, g'ayrioddiy iroda va harbiy iste'dod bilan yarim dunyoni egallagan fotih, shu bilan birga gunohkor xalqlarni jazolash uchun yuborilgan "Xudoning qamchisi" (scourge of God) sifatida tasvirlangan. Sharqdagi shahar va o'lkalar nomlarini esa Marlo flamand xaritashunosi Abraham Ortelining "Theatrum Orbis Terrarum" (1570) atlasidan olgan[12]. Demak, dramaturg qo'lida tarixiy shaxsning hujjatli tarjimayi holi emas, balki bir yarim asr davomida Yevropa gumanistlari qalamida shakllangan adabiy afsona bor edi. Asardagi tarixiy noaniqliklarning ildizi ham ko'p jihatdan shu yerda.

Sharq manbalarida ham Temur siymosiga yagona qarash mavjud emas. Sharafuddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"sini Sohibqiron avlodlari hukmronligi davrida yozgan va unda hukmdor adolatli, dindor va ma'rifatparvar sifatida ulug'lanadi [13]. Ibn Arabshoh esa Temur istilolari davrida Damashqdan Samarqandga olib ketilgan muallif sifatida unga dushmanlik ruhida yondashgan va asarida uning shafqatsizligini ko'p o'rinda bo'rttirgan [6]. Klavixoning kundaligi Samarqand saroyi va shahar hayoti haqidagi bevosita guvoh bayoni sifatida qimmatli [7]. G'arbda keng tarqalgan Tamerlane va Tamburlaine shakllari ham fors tilidagi "Temur-i lang" ("cho'loq Temur") laqabidan kelib chiqqan; bu laqab Sohibqironning dushmanlari tilida yoyilgan edi. Demak, Yevropa an'anasining o'zi Temurning nomini ham, qiyofasini ham o'z manbalari orqali o'zgartirib qabul qilgan.

Tragediyaning tuzilishi va syujeti. Asar ikki qismdan iborat bo'lib, har biri besh pardadan tashkil topgan. Birinchi qism qahramonning ko'tarilishini tasvirlaydi: cho'ponlikdan chiqqan Temurlang Fors shohi Mitset va uning ukasi Kosro ustidan g'alaba qozonadi, turk sultoni Boyazidni asir oladi, Damashqni egallaydi va qism Zenokrata bilan nikoh to'yi bilan yakunlanadi. Ikkinchi qism esa fotihning qudrati cho'qqisiga yetgan va shu bilan birga unga chek qo'yilayotgan pallani aks ettiradi: Zenokrataning vafoti, o'g'li Kalifasning jangdan bosh tortishi, Bobil qamali va qahramonning o'z kasalligi oldidagi

ojizligi voqealar yo'nalishini belgilaydi. Shunday qilib, birinchi qism g'alaba va hayrat bilan, ikkinchi qism zulm va yakuniy fojia bilan to'latadi; ikki qism o'rtasidagi bu farq muallif munosabatining murakkabligini oldindan belgilab beradi.

Bosh qahramon – Uyg'onish davri titani. Tragediya prologidayoq muallif tomoshabinni "jang chodiri"ga boshlab, dunyoga "hayratomuz baland so'zlar" bilan tahdid solayotgan skif Temurlangni ko'rsatishni va'da qiladi va bahoni tomoshabinning o'ziga qoldiradi:

View but his picture in this tragic glass,
And then applaud his fortunes as you please.

Mazmuni: "Uning suvratiga shu fojia ko'zgusida boqing-da, qismatini o'zingiz bilganingizcha olqishlang". Marlo qahramoni sahnaga oddiy cho'pon sifatida kirib keladi, biroq dastlabki sahnalardan o'zini taqdir tanlagan hukmdor deb e'lon qiladi: "I am a lord, for so my deeds shall prove, / And yet a shepherd by my parentage" – "Men hukmdorman, buni ishlarim isbotlaydi, garchi nasabim cho'pon bo'lsa ham" (I qism, 1-parda, 2-sahna). Bu satrlarda Uyg'onish davrining markaziy g'oyasi – inson qadr-qimmatini nasl-nasab bilan emas, shaxsiy fazilat va amal bilan o'lchanishi haqidagi qarash mujassam. O'rta asr tafakkurida inson Fortuna g'ildiragining o'yinchog'i hisoblangan bo'lsa, Temurlang bu g'ildirakni o'zi boshqaradi:

I hold the Fates bound fast in iron chains,
And with my hand turn Fortune's wheel about.

Mazmuni: "Men taqdirni temir zanjirlar bilan kishanlab qo'yganman, Omad charxini o'z qo'lim bilan aylantiraman".

Qahramon dunyoqarashining falsafiy asosi birinchi qismning ikkinchi pardasidagi mashhur monologda ochiladi. Unga ko'ra, insonni to'rt unsur yaratgan tabiatning o'zi hammamizga "yuksakka intiluvchi aql" (aspiring minds) ato etgan; koinotning "ajoyib me'morligi"ni anglashga, har bir sayyoraning yo'lini o'lchashga qodir ruh "cheksiz bilim sari tinmay ko'tariladi" va eng yetuk mevaga – "yerdagi toj saodati"ga (the sweet fruition of an earthly crown) erishmaguncha orom bilmaydi (I qism, 2-parda, 7-sahna). Bu yerda bilimga tashnalik va hokimiyatga tashnalik bir ildizdan o'sib chiqadi. Amerikalik olim H. Levin Marlo qahramonlarini "haddan oshuvchilar" (overreachers) deb atab, ularning asosiy belgisi har qanday chegarani yorib o'tishga intilish, uslubdagi ifodasi esa giperbola ekanini ko'rsatgan. S. Grinblatt talqinida Temurlang tinimsiz harakatdagi iroda timsolidir: u uchun to'xtash yo'q bo'lish demakdir[5].

So'z qudrati va go'zallik mavzusi. Marlo qahramonining kuchi faqat qilichda emas, so'zda hamdir. Fors shohi yuborgan sarkarda Teridam ming otliq bilan cho'ponni tutib ketgani kelgan bo'lsa-da, birgina nutqdan so'ng uning tomoniga o'tadi: "Won with thy words, and conquered with thy looks" – "So'zlaring bilan rom bo'ldim, nigohing bilan yengildim" (I qism, 1-parda, 2-sahna). Notqlik bu yerda hokimiyat vositasiga aylanadi. Dramaturgning zamondoshi Ben Jonson keyinchalik "Marloning qudratli misrasi" (Marlowe's mighty line) deb ta'riflagan oq she'r aynan shu asarda o'zining tantanali, ko'tarinki ohangini topdi.

Obrazning lirik qirrasini Misr sultonining qizi Zenokrataga bo'lgan muhabbatda namoyon bo'ladi. Damashq qamali sahnasida fotih "What is beauty, saith my sufferings, then?" – "Xo'sh, go'zallikning o'zi nima?" degan savol ustida mulohaza yuritib, shoirlar qalami ham to'la ifodalab bera olmaydigan go'zallik oldida ojizligini tan oladi (I qism, 5-parda). Zenokrata tarixiy shaxs emas, to'qima obraz; u qahramonning shafqatsizligini yumshatuvchi, unga insoniy o'lchov beruvchi kuch vazifasini bajaradi. Ikkinchi qismda uning o'limi Temurlangni ilk bor yengib bo'lmas chegara – o'lim bilan yuzlashtiradi.

Shafqatsizlik sahnalari va "Xudoning qamchisi" motivi. Tragediyada qahramonning ulug'vorligi shafqatsizligi bilan yonma-yon tasvirlanadi. Turk sultoni Boyazid temir qafasda saqlanadi, fotih taxtga chiqayotganda uni oyoq kursisi qiladi; Damashqning omonlik so'rab chiqqan qizlari qatl etiladi. Ikkinchi qismda mag'lub shohlar aravaga qo'shiladi va mashhur "Holla, ye pampered jades of Asia!" ("Hoy, Osiyoning erkato'y qirchang'ilari!") xitobi yangraydi (II qism, 4-parda, 3-sahna); jangga kirmagan o'g'li Kalifasni otanay o'ldiradi; Bobil olingach, Qur'on o'tga tashlanadi. Shundan ko'p o'tmay qahramon dardga chalinadi, xarita keltirishni buyurib, zabt etilmay qolgan yerlarga armon bilan nazar soladi va tojni o'g'li Amirasga topshirib, jon beradi. Uning so'nggi so'zlari: "For Tamburlaine, the scourge of God, must die" – "Zero Xudoning qamchisi Temurlang ham o'lmog'i muqarrar" (II qism, 5-parda, 3-sahna).

Damashq qamali sahnasida Temurlangning chodiri rangi uch kun davomida o'zgaradi: birinchi kuni oq – omonlik va'dasi, ikkinchi kuni qizil – qon to'kilishidan ogohlantirish, uchinchi kuni qora – shaharni butunlay yo'q qilish belgisi (I qism, 4-parda, 1-sahna). Bu tasvir hokimiyatning ramziy tilini yaratadi: zulm tasodifiy emas, balki marosim tarzida, oldindan e'lon qilingan qoidalar asosida amalga oshadi. Ayni shu jihat tomoshabinda bir vaqtning o'zida hayrat va qo'rquv uyg'otadi va keyingi talqinlarda qahramon xarakteriga turlicha baho berilishiga asos bo'lgan.

Bu sahnalarni adabiyotshunoslar turlicha talqin qiladi. R. Battenxauz fikricha, asar Renessans axloq falsafasi ruhida yozilgan ibratli tragediya: Temurlang gunohkor xalqlarni jazolovchi ilohiy qurol, ammo takabburlik qurolning o'zini ham halokatga olib boradi. E. Bartels esa muallif munosabati ataylab ikki yoqlama qoldirilganini, Sharq hukmdori tomoshabinda bir vaqtning o'zida hayrat va vahima uyg'otishini ta'kidlaydi. J. Berton asarni Yelizaveta davri Angliyasining islom olami, xususan, Usmonlilar davlati bilan savdo va diplomatik aloqalari kuchaygan sharoitda o'qishni taklif etadi: sahnadagi "turk" va "skif" obrazlari inglizlarning o'z xavotir va umidlarini aks ettiradi[4].

Tarixiy haqiqat va badiiy to'qima nisbati. Tragediyani Sharq manbalari – Sharafuddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"si, Ibn Arabshoh asari, "Temur tuzuklari" hamda Klavixo kundaligi bilan qiyoslash asardagi tarixiy chekinishlarni aniq ko'rsatadi. Asosiy farqlar quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval.

Amir Temur obrazi: tragediya va tarixiy manbalar qiyosi

Masala	Marlo tragediyasida	Tarixiy manbalarda
Kelib chiqishi	Skif cho'poni, qaroqchilar to'dasining boshlig'i	Kesh (Shahrisabz) yaqinida tug'ilgan, barlos beklaridan Amir Tarag'ayning o'g'li
Rafiqasi	Zenokrata – Misr sultonining qizi (to'qima obraz)	Katta xotini – Saroymulkxonim (Bibixonim)
O'g'illari	Kalifas, Amiras, Selebin	Jahongir, Umarshayx, Mironshoh, Shohrux
Boyazid taqdiri	Temir qafasda saqlanadi, tahqirlanadi, o'z joniga qasd qiladi	1402-yili Anqara jangida asir olingan, 1403-yili asirlikda vafot etgan; Yazdiyga ko'ra, unga izzat-ikrom ko'rsatilgan
E'tiqodi	Qur'onni o'tga tashlaydi, dinlarga dadil qarshi chiqadi	Musulmon hukmdor, ulamo va mashoyixlar homiysi, masjid va madrasalar bunyodkori
Vafoti	Bobil olingach, xarita ustida, o'g'illari qurshovida	1405-yil fevralda Xitoy yurishi yo'lida, O'torda

Bu chekinishlarning sabablari uchta. Birinchidan, yuqorida aytilganidek, dramaturg ixtiyoridagi manbalarning o'zi afsonalarga to'la edi. Ikkinchidan, tragediya janri voqealarni yilnomadagidek aniq bayon qilishni emas, balki qahramon xarakterini keskin to'qnashuvlarda ochishni talab qiladi. Uchinchidan, "cho'pondan chiqqan jahongir" syujeti Uyg'onish davrining "inson o'z taqdirini o'zi yaratadi" degan g'oyasiga to'la mos kelardi. Natijada Sohibqiron faoliyatining muhim jihatlari – markazlashgan davlat barpo etgani, Samarqandni obod qilgani, ilm-fan va hunar ahliga homiylik ko'rsatgani asardan chetda qoldi. "Temur tuzuklari" da davlat ishlarining to'qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvarat bilan, faqat bir ulushi qilich bilan bajarilgani aytiladi[11]. Marlo qahramoni esa deyarli nuqul qilichga tayanadi.

Asarning sahnaviy taqdiri va ta'siri. Tragediya sahnada katta muvaffaqiyat qozondi; bosh rolni ijro etgan E. Alleyn nomi uning shuhratidan ajralmas bo'lib qoldi. Asar zamondoshlar xotirasida shu qadar mustahkam o'rnatilgan, undagi ko'tarinki uslub parodiya obyektiga ham aylandi: V. Shekspir "Genrix IV" (ikkinchi qism) pyesasida Pistol obrazining og'zidan "hollow pumper'd jades of Asia" iborasini keltiradi va bu parodiya tomoshabin Marlo satrini yaxshi tanishiga ishora qiladi. Ben Jonsonning "Marloning qudratli misrasi"ni tilga olgani ham bejiz emas. Marlo keyingi asarlarida – "Doktor Faust" va "Malta yahudiysi"da – shunga o'xshash "haddan oshuvchi" qahramonlarni davom ettirdi; Temurlang esa bu silsilaning eng dastlabki va eng ochiq namunasi bo'ldi [8]. Shu ma'noda tragediya ingliz dramaturgiyasida keyingi buyuk asarlar uchun yo'l ochgan asar hisoblanadi.

Natijalar va muhokama. O'tkazilgan tahlil quyidagi natijalarga olib keldi. Birinchidan, Marlo tragediyasidagi Temurlang tarixiy Amir Temurning aynan badiiy portreti emas, balki XV–XVI asr Yevropa gumanistlari yaratgan afsona asosida qurilgan umumlashma obrazdir. Ikkinchidan, bu obraz Uyg'onish davri dunyoqarashining badiiy ifodasi: unda inson irodasining cheksiz imkoniyatlariga ishonch, bilim va hokimiyatga tashnalik, nasabdan ko'ra shaxsiy fazilatni ustun qo'yish g'oyalari mujassamlashgan. Uchinchidan, muallif munosabati bir yoqlama emas: qahramon ulug'vorligi bilan hayratga soladi, shafqatsizligi bilan esa tomoshabinni o'ylashga majbur qiladi; prologda bahoning tomoshabinga qoldirilishi ham shundan dalolat beradi.

Muhokama uchun muhim jihat shuki, asarni tarixiy manba sifatida emas, balki Amir Temur siymosining Yevropadagi badiiy idrokiga oid hujjat sifatida baholash to'g'riroq. F. Sulaymonova Sharq va G'arb adabiy aloqalariga bag'ishlangan tadqiqotida Temur mavzusining Yevropa adabiyotiga kirib kelishini aynan shunday – madaniyatlararo muloqot hodisasi sifatida ko'rib chiqadi [10]. Marlo tragediyasi bu an'anani boshlab bergan asarlardan biri bo'ldi: undan keyin N. Rouning "Tamerlane" (1701) tragediyasi, G. F. Gendelning "Tamerlano" (1724) operasi, E. Poning "Tamerlane" (1827) poemasi yaratildi. Ularning har birida Temur obrazi o'z davrining siyosiy va estetik ehtiyojlariga moslab qayta talqin qilingan.

Shu bilan birga, asardagi ayrim sahnalar, xususan, Qur'onning yoqilishi va Boyazidning tahqirlanishi tarixiy asosga ega emasligini o'quvchiga, ayniqsa, talabalarga alohida tushuntirish zarur. Sharafuddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"sida Sohibqironning din peshvolariga hurmati, ulamo va mashoyixlar bilan maslahatlashib ish yuritgani ko'p bor qayd etiladi [13]. Shu bois tragediyani oliy ta'limda o'rganishda matnni Sharq manbalari bilan yonma-yon o'qish, tarixiy va badiiy haqiqatni farqlash ko'nikmasini shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Amaliy jihatdan bunday qiyosiy o'qish ingliz adabiyoti kursida bir necha vazifani hal qilishga imkon beradi. Birinchidan, talabalar tarixiy shaxs bilan adabiy qahramon o'rtasidagi farqni aniq misollarda, masalan, 1-jadvaldagi qiyoslar asosida ko'radi. Ikkinchidan, ular boshqa madaniyat vakili obrazini yaratishda muallifning manbalari, janr qonuniyatlari va davr mafkurasi qanday rol o'ynashini anglaydi. Uchinchidan, o'zbek o'quvchisi o'z tarixiy siymosining jahon adabiyotidagi talqinlariga tanqidiy, ammo xolis nazar bilan yondashish ko'nikmasini egallaydi. Shu sababli "Tamburlaine the Great"ni mustaqil tahlil mavzusi sifatida taklif etish va uni keyingi talqinlar – Rou, Gendel, Po asarlari bilan qiyoslash o'quv jarayonini boyitadi.

Kristofer Marloning "Tamburlaine the Great" tragediyasi Uyg'onish davri ingliz dramaturgiyasida Amir Temur obraziga murojaat qilingan ilk yirik asar bo'lib, ingliz sahnasida titanik qahramon tipini va oq she'r an'anasini qaror toptirdi. Asardagi Temurlang obrazi tarixiy shaxsning hujjatli tasviri emas: u Yevropa manbalaridagi afsonaviy ma'lumotlar asosida yaratilgan va Renessans insonining cheksiz intilishi, irodasi hamda o'z taqdirini o'zi belgilashga da'vosini ifodalaydi.

Tragediyada qahramon ham ulug'lanadi, ham uning fojiasi ko'rsatiladi: dunyoni egallagan fotih o'lim oldida ojiz qoladi. Kelib chiqishi, oilasi, e'tiqodi va vafoti bilan bog'liq epizodlar tarixiy haqiqatga mos kelmaydi; bu holat

manbalarning cheklangani, janr talablari va davr mafkurasi bilan izohlanadi. Sohibqironning davlat arbobi, bunyodkor va ilm-fan homiysi sifatidagi faoliyati asarda aks etmagan.

Xulosa qilib aytganda, Marlo asari Amir Temur haqidagi tarixiy bilim manbai emas, balki uning siymosi G'arb badiiy tafakkurida qanday qabul qilinganini ko'rsatuvchi muhim adabiy yodgorlikdir. Uni Sharq manbalari bilan qiyosiy o'rganish qiyosiy adabiyotshunoslik, ingliz adabiyoti tarixi kurslari hamda adabiyotda Temur mavzusi tadqiqi uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Аникст А. А. История английской литературы. – М.: Учпедгиз, 1956.
- [2] Bartels E. C. Spectacles of Strangeness: Imperialism, Alienation, and Marlowe. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.
- [3] Battenhouse R. W. Marlowe's Tamburlaine: A Study in Renaissance Moral Philosophy. – Nashville: Vanderbilt University Press, 1941.
- [4] Burton J. Traffic and Turning: Islam and English Drama, 1579–1624. – Newark: University of Delaware Press, 2005.
- [5] Greenblatt S. Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- [6] Ibn Arabshoh. Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari) / So'zboshi, arab tilidan tarjima va izohlar muallifi U. Uvatov. – Toshkent: Mehnat, 1992.
- [7] Клавихо Руи Гонсалес де. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403–1406). – М.: Наука, 1990.
- [8] Levin H. The Overreacher: A Study of Christopher Marlowe. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952.
- [9] Marlowe C. Tamburlaine the Great / Ed. by J. S. Cunningham. – Manchester: Manchester University Press, 1981.
- [10] Sulaymonova F. Sharq va G'arb. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
- [11] Temur tuzuklari / Forschadan A. Sog'uniy va H. Karomatov tarjimasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
- [12] Thomas V., Tydeman W. Christopher Marlowe: The Plays and Their Sources. – London: Routledge, 1994.
- [13] Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / So'zboshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkichlar mualliflari A. Ahmad, H. Bobobekov. – Toshkent: Sharq, 1997.